

УДК 343.85:343.37

Савич І.В.,

аспірант кафедри фінансів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Детінізація економіки: теоретичні надбання та перспективи дослідження

У статті розглянуто генезу наукової думки щодо визначення поняття «тіньової економіки», висвітлено переваги та недоліки окремих підходів тлумачення цієї категорії. Проаналізовано основні підходи до розуміння сутності досліджуваного явища. Обґрунтовується, що тінізація економіки зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України. Запропоновано авторське визначення поняття «детінізації економіки», враховуючи різноплановість та неоднорідність цього процесу.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація економіки, легалізація економіки, тіньовий сектор економіки, економічна безпека.

У загальній сукупності наукових досліджень, в яких висвітлюються різноманітні економічні проблеми, значна, та все ще недостатня увага приділяється феномену тіньової економіки. Досвід наукового осмислення цього явища вказує на різючі суперечності у підходах до її вивчення, формах трактування, методах оцінювання та прогнозуванні соціально-економічного впливу. Вчені, дослідники, представники вітчизняної та зарубіжної економічної думки, починаючи з середини ХХ ст., активно опрацьовують проблему існування тіньового сектора економіки, його дефініції, передумов появи та функціонування. На сучасному етапі наукових дискусій щодо сутності тіньової економіки суперечок не викликає лише факт об'єктивності її існування, неминучої присутності у будь-якій розвинутій економічній системі. У свою чергу, особливості прояву тіньової економіки в контексті трансформаційних процесів, виокремлення та подолання її деструктивних ефектів потребують подальшого поглибленого вивчення.

Масштаби тіньової економічної діяльності істотно впливають на обсяги та структуру валового внутрішнього продукту, призводять до спотворення офіційних даних про його величину. Високий рівень тінізації економіки негативно впливає на конкурентоспроможність країни, ефективність структурних та інституційних реформ. За різними експертними оцінками, обсяг тіньового сектора економіки України сягає 40 % від ВВП, наближуючись до критичного, небезпечного для національної економіки значення. Тінізація економіки зумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного розвитку, гальмує процеси державотворення в країні, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейської інтеграції України.

Проблема функціонування тіньової економіки є надзвичайно складною та глобальною. Вона потребує розв'язання на державному рівні, оскільки пов'язана з економічною та соціальною безпекою України. Існування такого економічного явища як тіньова економіка зумовлює важливість визначення її сутності, передумов виникнення, оцінки масштабів та пошуку ефективних форм боротьби з нею.

Рівень тінізації економічного життя, недієвість державних зусиль щодо протидії їй призводять до деформації принципів громадського суспільства, формують негативний імідж України у світі, стримують надходження до країни іноземного капіталу, заважають налагодженню торговельно-економічних відносин державних підприємств із зарубіжними партнерами. Все це об'єктивно зумовлює важливість провадження ефективної державної політики щодо детінізації національної економіки.

Така ситуація вказує на важливість інтенсифікації подальших наукових розробок, спрямованих на формування теоретичного базису для обґрунтування практичних пропозицій та конкретних заходів з детінізації національної економіки.

Першочерговим кроком у формуванні наукового підґрунтя для детінізації національної економіки має стати глибинне осмислення її сутності, виділення теоретичної основи для подальших наукових надбань, напрацювання конкретного наукового визначення та формування єдиної парадигми подальших наукових досліджень.

Проблемам детінізації економіки приділяли увагу такі зарубіжні вчені-економісти як А. Ділнот, С. Морріс, В. Лееу, А. Френз, Ж. Віллард, К. Карсон, Дж. Арвай, Б. Контіні, Ч. Константіно, Т. Ейдт, Е. Дж. Вайнер, Д. Коломер В'ядель, Ф. Шнайдер та ін.

Дослідження цієї проблематики знайшло своє відображення у наукових працях вітчизняних науковців, серед яких, зокрема, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, А. Гончарук, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Жук, Т. Ковальчук, І. Лютий, В. Мандибура, А. Мокій, С. Мошенський, Ю. Пахомов, О. Ярова та ін.

Різними теоретичними аспектами проблеми тіньової економіки, зокрема, в контексті детінізаційних процесів, займаються такі вітчизняні дослідники як В. Базилевич, О. Барановський, І. Мазур, В. Мунтіян, С. Ніколенко, В. Предборський, І. Тивончук, М. Флейчук, С. Юрій та ін.

На сучасному етапі наукового осмислення сутності детінізації економіки можна констатувати недостатнє вивчення цієї проблеми, на що вказують колосальні масштаби тіньового сектора економіки, що подекуди сягають критичних значень, загрозливих для економічної безпеки держави. У працях вітчизняних дослідників недостатня увага приділяється детінізації економіки як самостійній економічній категорії, а низька варіативність її трактувань не дозволяє забезпечити належне теоретичне підґрунтя для формування ефективної системи заходів із подолання негативних проявів тіньової економіки.

Метою нашої статті є ґрунтовний аналіз наявних підходів до визначення детінізації економіки та формулювання авторського тлумачення цієї економічної категорії, спираючись на вітчизняний та зарубіжний досвід.

Незважаючи на значну кількість досліджень передумов та наслідків тінізації економіки, поверховим залишається опрацювання визначення чинників тінізації господарських відносин у різних групах країн, особливо у країнах з перехідними економічними системами [6, с. 212].

Незважаючи на існування багатьох методів аналізу незаконної господарської діяльності, ще не сформовано єдиного визначення поняття «тіньова економічна діяльність». Так, Ю. Латов визначає тіньову економіку як сукупність нелегальних господарських дій, що суперечать чинному законодавству [5, с.15-16]. Згідно з дослідженнями З. Варналія, тіньова економіка трактується як складне соціально-економічне явище, що представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих протиправних і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [2, с. 430]. Ф. Шнайдер вважає, що до тіньового сектора економіки доцільно віднести частку валового національного продукту, що не відображена в офіційній звітності [8, с. 194].

Таке визначення обмежується лише ілєгальною часткою незаконної діяльності, проте не передбачає аналізу кримінальної компоненти тіньового сектора. У дослідженнях М. Фрідмана тіньова економіка трактується як діяльність, спрямована на формування чи задоволення деструктивних потреб людини (споживання наркотичних засобів, замовні вбивства та ін.) [7, с. 223-238]. Такий підхід виводить за межі дослідження економічні типи злочинів, які не є загрозливими для здоров'я та життя людини, проте є чинниками зниження рівня економічної безпеки держави.

За Е. де Сото, «...тіньова економіка – це «притулок» для тих, для кого витрати на дотримання відповідного законодавства при здійсненні господарської діяльності перевищують вигоди від досягнення своєї мети» [9, с. 27]. Для точнішого окреслення сутнісних характеристик «тіньового» сектора економіки, доцільно розглядати окремі його компоненти або види:

1) неформальний сектор – діяльність домогосподарств, що виготовляють та споживають товари чи послуги власного виробництва для власних потреб чи потреб членів своєї сім'ї;

2) кримінальний сектор – виробництво та продаж заборонених товарів і послуг (наркотики, вибухові речовини, зброя, торгівля людьми та ін.);

3) ілєгальний сектор – незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення або реєстрації підприємств.

Неформальна економіка не становить загрози національній безпеці, якщо її частка становить не більше 10 % загального обсягу ВВП. У випадку, якщо частка неформального сектора перевищує вказане значення, він трансформується на ілєгальний сектор, що загрожує економічній безпеці держави. Неформальну економіку, яку ще називають «економікою виживання», «економікою злиднів» чи «моральною тіньовою економікою» можна вважати соціальним, а не суто економічним явищем, основною мотивацією якого є певна стратегія підвищення соціально-економічного рівня розвитку (індивіда, домогосподарства, окремої етнічної або соціальної групи) [6, с. 214].

На особливу увагу у контексті проблематики нашого дослідження заслуговує проблема теоретичної розробки поняття «детінізація економіки». Сучасний рівень наукової розробки детінізації економіки характеризується відсутністю єдиного понятійного апарату з питання цієї проблеми, тим самим зумовлюючи авторські підходи до трактування категорії. Більшість визначень детінізації економіки недостатньо обґрунтовані, не враховують специфічні особливості окремих економічних та соціальних систем, різняться в глибині теоретичного аналізу, часто відображають лише окремі сторони об'єкта, що вивчається.

Слід відзначити, що у дослідженнях вітчизняних учених-економістів, що стосуються детінізації економіки, основна увага приділялась методології, аналізу законодавчих актів, обґрунтуванню заходів з протидії тінізації економічної діяльності, специфіці провадження цих заходів в українських реаліях. Тобто можна констатувати наявне зміщення акцентів вітчизняної економічної думки на практичні аспекти детінізаційних процесів та водночас ігнорування очевидної необхідності глибинного теоретичного осмислення цього явища.

Спираючись на сучасні дослідження, слід навести визначення, сформульоване Д. Буркальцевою: «...детінізація економіки – це цілісна система дій, спрямована передусім на подолання та викорінення причин і передумов тіньових явищ та процесів» [1, с. 218]. У наведеному вище визначенні певною мірою підкреслюється превентивний напрям детінізації економіки, що має на меті викорінення чинників та факторів, що стимулюють відтік капіталів у «тінь». Більш деталізованим трактуванням поняття детінізації у межах такого підходу є її розуміння як процесу зменшення обсягів тіньової економіки через створення цілісної системи дій, спрямованих на подолання та викорінення причин і передумов тіньової економіки, або залучення нелегально отриманих доходів до легальної економіки [4, с. 92]. Цей підхід до трактування детінізації економіки заслуговує на подальшу розробку, оскільки акцентує увагу на створенні умов, за яких суб'єкти господарювання будуть більш зацікавлені у використанні прозорих та «чистих» методів ведення економічної діяльності.

Будуючи своє бачення детінізації економіки на інституціональному підході, І. Мазур визначає її як створення такого інституційного середовища, де тіньова економіка була б неефективною [4, с. 217]. Тобто, у цьому контексті можна стверджувати, що при впровадженні певних конструктивних змін у фінансовій системі держави можна досягти такого підприємницького клімату, за якого економічні стимули тінізації господарської діяльності будуть зведені до мінімуму.

Грунтовне визначення цього поняття, що висвітлює його багатогранність, комплексність та структурованість, надає З. Варналій: детінізація економіки – сукупність макро- і мікрорівневих економічних, організаційно-управлінських, технічних, технологічних та правових державних заходів щодо створення економічних передумов зацікавлено ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками фінансово-господарського обігу речей, прав, дій з тіньового, тобто з різних причин невраховуваного державою, економічного обігу, а також побудови організаційно-правової інфраструктури превентивного впливу на усунення причин та умов, що сприяють відтворенню джерел тіньової економіки [2, с. 536].

Стратегічною метою детінізації економіки, на думку З. Варналія, має стати істотне зниження рівня тінізації шляхом створення сприятливих умов для залучення тіньових капіталів до легальної економіки та примноження національного багатства. Виведення на

«світло» тіньових капіталів сприятиме вагомому збільшенню національного інвестиційного потенціалу і підвищенню ступеня його реалізації, матиме значний позитивний ефект для бюджетної сфери, сприятиме зміцненню довгострокової стабільності та зорієнтованості національної економіки на стратегічний розвиток і зростання, зміцненню економічної безпеки держави [2, с. 551].

Відзначаючи значущість кримінальної складової тіньової економіки, І. Мазур дефініює детінізацію економіки як процес комплексного поєднання адміністративно-обмежувальних заходів для кримінальної частини тіньової економіки із стимулюючими економічними заходами у легальній економіці з метою виведення прихованої економічної діяльності некримінального походження в легальне русло та офіційного обліку неформальної її частини. У своїх працях І. Мазур відзначає, що проведений нею аналіз тіньової економіки як складного багатоаспектного і водночас об'єктивно зумовленого процесу, що формується у взаємодії політичних, економічних, правових і соціальних факторів, дає підстави стверджувати, що єдино можлива стратегія детінізації економіки полягає у створенні більш вигідних умов господарювання в легальному секторі. Це досягається шляхом поєднання адміністративно-обмежувальних та економіко-правових заходів, перші з яких мають бути спрямовані на ускладнення тіньової діяльності, а другі – на створення сприятливого підприємницького клімату в країні [4, с. 195-196].

В окремих дослідженнях вітчизняних науковців термін «детінізація» замінюється категорією «легалізація». Так, у своєму дослідженні М. Флейчук відзначає, що легалізація економіки є комплексом заходів в інституційній, соціальній, гуманітарній, інформаційній, технологічній сферах. Залежно від сфери застосування, вона визначається:

- у сфері посилення якості людського капіталу – протидія корупції у сфері освіти, науки та охорони здоров'я;
- в інституційній – забезпечення прав власності, мінімізація впливу неефективної «трансплантації» інститутів, посилення контролю над фінансуванням політичного процесу, реформування митних органів;
- в інформаційно-технологічній сфері – захист прав інтелектуальної власності; посилення контролю над трансфером інформації та зниження деструктивного впливу «high-hume» технологій;
- в економічній – посилення мотивації діяльності суб'єктів господарювання в легальному секторі економіки.

На думку М. Флейчук, системні заходи з легалізації економіки та протидії корупції дають можливість мінімізувати використання факторів економічного зростання, що приводить до підвищення рівня економічної безпеки. В остаточному результаті це дозволяє досягти генеральної мети – сталого збалансованого соціально-економічного розвитку. Для оперативного реагування на зовнішні та внутрішні виклики, які можуть обмежувати позитивні результати соціально-економічного розвитку необхідно здійснювати моніторинг загроз і передумов нарощення потенціалу у процесі реалізації запровадження моделі легалізації економіки [6, с. 515-516].

Недоцільність ототожнення «легалізації» та «детінізації» економіки підтверджується тим, що в окремих наукових колах «легалізація економіки» тлумачиться як перший етап виходу з «тіні», являє собою амністію (від грец. – забуття, прощення), тобто безкарний показ доходів, прихованих від надмірного оподаткування, у тому числі вивезених за кордон, з метою максимального залучення в національну економіку [4, с. 217].

Аналіз праць російських вчених-економістів, в яких висвітлюються проблеми існування тіньової економіки, засвідчив відсутність як єдиного підходу, так і конкретного визначення детінізації економіки, що вказує на наявні розбіжності у теоретико-методологічних основах дослідження цього явища російськими та вітчизняними фахівцями.

Узагальнюючи здобутки економічної думки з розглянутої тематики, можна визначити детінізацію економіки як *процес зменшення тіньового сектора через провадження комплексної державної політики, спрямованої на викорінення причин тінізації економіки, створення передумов для ведення легальної економічної діяльності та усунення чинників, що сприяють відтворенню джерел її тінізації.*

Таким чином, при дослідженні економічної сутності детінізації слід враховувати складність та важливість цього явища, специфічну варіативність дефініювання, звертаючи увагу на всі можливі аспекти та труднощі реалізації політики, спрямованої на її здійснення. Запропоноване визначення, на нашу думку, висвітлює всі, характерні риси детінізації економіки, враховує комплексність наукових підходів до її трактування та дає теоретичне підґрунтя для подальших наукових досліджень у цій сфері.

Література:

1. Буркальцева Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України: монографія / Д.Д. Буркальцева; Наук.-дослід. екон. ін-т. – К.: Знання України, 2012. – 347 с.
 2. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
 3. Купрещенко Н.П. Криминалізація економіки и экономическая безопасность России / Н.П. Купрещенко // Аудит и финансовый анализ. – 2007. – №4. – С. 3-16.
 4. Мазур І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія / І. І. Мазур. – К.: Вид-поліграф. центр «Київський університет», 2006. – 239 с.
 5. Латов Ю.В. Теневая экономика: учеб. пособ. для вузов / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев. – М.: Норма, 2006. – 536 с.
 6. Флейчук М.І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації: монографія / М.І. Флейчук. – Львів: Ахілл, 2008. – 660 с.
 7. Friedman M. The Drug War as a Socialist Enterprise / Milton Friedman // Friedman and Szasz on Liberty and Drugs / Edited by A.S. Trebach, K.B. Zeese. Washington: The Drug Policy Foundation, 1992. – P. 223-236.
 8. Schneider F. Measuring the size and development of the shadow economy. Can the causes be found and the obstacles be overcome? / F. Schneider // Brand-staetter H., Gьth W.: Essays on Economic Psychology. – Berlin: Springer Publishing Company, 1994. – P. 193–212.
- De Soto E. The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World / E. De Soto –N.Y.: Harper and Row, 1989. – 342 p.*

Савич І.В., аспірант кафедри фінансов Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Детенизация экономики: теоретические достижения и перспективы исследования. В статье рассмотрен генезис научной мысли по определению понятия «теневой экономики», освещены преимущества и недостатки отдельных подходов толкований этой категории. Проанализированы основные подходы к пониманию сущности исследуемого явления. Обосновывается, что тенезация экономики обуславливает структурные деформации и диспропорции общественно-экономического развития, тормозит процессы государственности в стране, не содействует курсу демократизации общества и европейской интеграции Украины. Предложено авторское определение понятия «детенизации экономики», учитывая разноплановость и неоднородность этого процесса.

Ключевые слова: теневая экономика, детенизация экономики, легализация экономики, теневой сектор экономики, экономическая безопасность.

Savich I.V., Postgraduate student of the Finance Department of Economics Faculty, Kyiv National University named after Taras Shevchenko

Deshadowing of economy: theoretical achievements and research prospects. The article reviews the genesis of scientific views on the definition of the "shadow economy". The advantages and disadvantages of certain approaches in the interpretations of this category are covered. The basic approaches to understanding the essence of the phenomenon are analyzed. It is proved that deshadowing of economy causes structural deformations and disproportions of socio-economic development, hinders the process of statehood in the country, does not promote the course of democratization and European integration of Ukraine. The author's definition of "deshadowing of economy", is given, the heterogeneity and diversity of this process, is proposed.

Key words: shadow economy, deshadowing of economy, legalization of economy, informal economy, underground economy, economic safety.